

gradus pansophicos afferent, qui ad hominem hoc illove modo spectant: Mundus materialis sive naturalis, propter hominem creatus, qui in Comenii schemate emanationis descensionis est imum, porro autem mundi, qui surgunt ascenduntque, i. e. Mundus artificialis, Mundus moralis, Mundus spiritualis, actione humana producti, ac denique Mundus aeternus summe perfectus. Pansophiae editionem eius Pars ultima claudet.

ÚVOD K PANSOFII

Humano generi communis liber PANSOPHIA, hoc est Universalis sapientia fundata super ipsam humanam naturam... (Kniha do obecného vlastnictví lidskému rodu, PANSOFIA, to jest Všeobecná moudrost založená na samé lidské přirozenosti...)¹ je hlavní a ústřední částí souboru *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o nápravě věcí lidských). Teprve v druhém titulu, umístěném až za dedikacími, je Pansofia představena jako třetí část Obecné porady: *De rerum humanarum emendatione consultationis catholicae pars tertia, PANSOPHIA, in qua de rebus omnibus... consultatur...* (Obecné porady o nápravě věcí lidských část třetí, PANSOFIA, v níž se vedou porady o všech věcech...)² Postavení a význam Pansofie v rámci poradního souboru, včetně informace o její sedmistupňové soustavě, konečně explicitně ohlašuje třetí, obširný titul, kterým se už zároveň uvádí první stupeň soustavy – Mundus possibilis: *DE EMENDATIONE RERUM HUMANARUM consultationis catholicae pars tertia, PANSOPHIA, ubi de concinnando universalis sapientiae syntagmate... consultatur ejusdemque specimen proponitur digerendo res omnes in septem orbes seu mundos, quibus praemittitur MUNDUS POSSIBILIS...* (Obecné porady O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH část třetí, PANSOFIA, kde se společně uvažuje o uspořádání soustavy všeobecné moudrosti, ... a kde se představuje ukáзка této soustavy, v níž se všechny věci rozčleňují do sedmi okruhů či světů, jimž se předesílá SVĚT MOŽNÝ...)³

Pansofia je Komenskému základem a východiskem celého nápravného projektu, proto jí v rámci sedmidílného celku Obecné porady přidělil centrální a dominantní postavení. Předcházejí jí rozsáhlé úvodní, přípravné části: kromě dedikace *Europae lumina* (Světlům Evropy) představující účel a plán Obecné porady je to první část, *Panegersia*, poukazující na upadlý stav světa a vyzývající k společné účasti na universální nápravě „věcí lidských“, a druhá část, *Panaugia*, podávající *nástin pansofické metody*⁴ vystavěný na konceptu světelné metafyziky a mystiky. Po Pansofii pak následuje a na ni tematicky navazuje *Pampaedia*, *Panglottia*, *Panorthosia* a *Pannuthesia*: tyto části sám Komenský hodnotí jako *Pansophiae fructus* (plody Pansofie).⁵ V tabulce *Synopsis operis consultatorii* (Přehled poradního díla) je Pansofia uvedena jako první v části nazvané *tentamina particularia* (dílečkové pokusy) a je jí přidělen úkol *redigendi... in ordinem RES omnes, eatenus confusissimas* („uspořádání všech VĚCÍ, dotud naprosto neuspořádaných“).⁶ Právě pochopení jednotného řádu, struktury a esenciálního složení všech věcí

¹ V. Pansophia, p. tit., zde, s. 55; český překl. Steiner, OP I, 223.

² V. Pansophia, praef. II, p. tit., zde, s. 67; český překl. Steiner, OP I, 239.

³ M. possibilis, zde, s. 101; český překl. Balík – Schifferová, Spisy o první filosofii, s. 455; k obsahu, stavbě a stylu titulních listů Pansofie v. Steiner, Nad titulními listy.

⁴ Patočka, Jan Amos Komenský 52.

⁵ Dialogi 92–99, s. 299n. Lischewski, Die Entdeckung 155nn., zastává názor, že 5 knih, tj. *Panaugia*, *Pansophia*, *Pampaedia*, *Panglottia* a *Panorthosia*, je uspořádáno tak, že tvoří jediný obsáhlý sylogismus, a tím garantují celkovou logickou konstrukci Obecné porady. *Panaugia* představuje *propositio maior*, *Pansophia*, *Pampaedia* *propositio minor*, *Panorthosia* *conclusio*.

⁶ Druhým dílečkovým pokusem je zde *Pampaedia* s úkolem *redigendi... in ordinem MENTES omnes, eatenus implicatissimas* („uspořádání všeho SMÝŠLENÍ dotud naprosto zmateného“), třetím dílečkovým pokusem *Panglottia* s úkolem *redigendi... in ordinem LINGVAS omnes, eatenus intricatissimas* („uspořádání všech jazyků

v jejich celku je nezbytnou podmínkou universální emendace; i proto Komenský záměrně nazývá toto své pansofické dílo také *Pantaxia*, neboť mu vyhovuje význam řeckého slova poukazujícího na řád a uspořádání: *Exinde vestigamus, quomodo ad lucem hanc res omnes cancellis includi possint, ut fiat in conspectu mentis catena rerum omnium perpetua, nusquam interrupta, uno intuitu OMNIA, quae usquam sunt, ea serie, qua sunt, et eo modo, quo sunt, conspectui exhibens. Eritque id PANTAXIA, rerum universalis coordinatio: quae antehac PANSOPHIAS nomine designata fuit.*⁷ Komenský možná také pocítil, že termín *pansophia* by mohl být někým vykládán jako projev přehnané a nemístné ambice lidskými silami proniknout k poznání veškerého bytí i s jeho tajemstvími.⁸

Jakou důležitost své Pansofii Komenský přikládal a jaký úkol na ni v posledních letech svého života kladl, poznáváme z autografu *Clamores Eliae* (Křiky Eliášovy), který měl uzavírat dílo *Clamores ultimi seculi* (Křiky posledního věku): to Komenský *plánoval jako variantu či spíše praktičtější náhradu nedokončené Obecné porady o nápravě věcí lidských.*⁹ Komenský tu v souvislosti s triádou *sensus, intellectus, revelatio* (smysly, intelekt, zjevení), jež je obměnou u něho častější triády *sensus, ratio, fides* (smysly, rozum, víra),¹⁰ jmenuje *tria nova novi seculi praeludia* (tři nové přede hry nového věku); jsou to *MP, Pansophia, Lux è tenebris* – kde *MP* je *motus perpetuus* (věčný pohyb), jímž je míněno *perpetuum mobile*.¹¹ Tuto trojici zde také nazývá *grunt obnovy světa*,¹² v boji proti jinověrcům je mu *MP instrumentum sensuale* (smyslový nástroj), zatímco *Pansofia instrumentum intellectuale* (intelektuální nástroj); ostatně vyzývá: *Per sensus (quibus pollent omnes) et rationem (quâ destituitur nemo) ducite omnes in obsequium fidei.* (Pomocí smyslů, jimiž vládne každý, a rozumu, jehož není zbaven nikdo, veďte všechny ke službě víře.)¹³ Pravidla nového světa by měl *třetí Eliáš* zavádět *ex praemissis, Chronologia, MP, Pansophia, Revelationum tuba* (z předpokladů, Chronologie, *MP*, Pansofie, Polnice zjevení).¹⁴

Metafyzický smvorníkem a dynamickou kosmologickou osnovou Pansofie čili Pantaxie je osobitě zpracované novoplatónské emanační schéma, podle něhož všechno klesá od božské jednoty k partikulární mnohosti (πυρόδοος), a z ní zase povstává (ἐπιστροφή), stoupá a vrací se zpět do původní, božským světlem prozářené panharmonické jednoty. Pansofia přináší výklad o stupňovité stavbě universa, kde jednotlivé, analogicky budované *gradus* (stupně) tohoto schématu jsou svěbytné *mundi* (světy) představené v samostatných knihách: v čele je *Mundus possibilis* (Svět možný), jinak také

dotud naprosto změtených“). V. Synopsis operis consultatorii, DJAK 19/I, 75, český překl. Steiner, OP I, 69.

⁷ *Europae lumina* 8, s. 59; český překl. Steiner, OP I, 52: „Potom sledujeme, jak lze v tomto světle všechny věci rozčlenit a utřídit, takže v dohledu myslí vznikne souvislý řetězec všech věcí bez jakéhokoli přerušení, umožňující jedním pohledem přehlédnout vše, co kde vůbec je, v tom pořádku, v jakém to je, a v takovém uzpůsobení, v jakém to je. To bude PANTAXIA, všeobecné uspořádání věcí, jež jsme předtím označovali jménem PANSOFIA.“ V. též *Clamores* II, 71d, s. 149n.: *Lucta cum Sphinge non solam includat Pansophiam (seu Pantaxiam), sed totam De emendatione rerum consultationem.* (Žápas se Sfinjou ať nezahrnuje pouze Pansofii /neboli Pantaxii/, nýbrž celou Poradu o nápravě věcí.) Pansofia neboli Pantaxia by měla ukázat, *an possibile sit OMNIA in ordinem unum, perpetuum, invariabilem diduci – et quomodo* (zda je možné uvést VSECHNO do jednoho, trvalého, neměnného pořádku – a jak). V. též *Lexicon pans. s. v. Pantaxia, Consultatio* II, 1122 (*rerum omnium debitus ordo – náležitý pořádek všech věcí*).

⁸ Patočka, *Porada* 180.

⁹ Beneš, *Clamores* 6; k věci též Škarka, *Komenskýs Schrift Clamores*.

¹⁰ V. k tomu pozn. 130: 2, zde, s. 156b.

¹¹ *Clamores* I, 3,1, s. 27: *Quae tria nova? 1 ex sensualibus MP 2 intellectualibus Pansophia 3 revelatis, Lux è tenebris.* (Které tři nové věci? 1 ze smyslových věcí věčný pohyb, 2 z intelektuálních Pansofie, 3 ze zjevných Světlo z temnot.)

¹² *Tamtéž*, 14, s. 28.

¹³ *Tamtéž*, 113,1, s. 64.

¹⁴ *Tamtéž* II, 171a, s. 193. Pokud by se podařilo dohotovit *MP*, mohly by *Clamores* sloužit jako *machina reformatoria*, účinnější než chystaná *Obecná porada: Tobě dá-li Bůh tvůj hůl tvou MP, měj to za znamení... A tu pak nechaj obšírného Pansofie, Pampaedie etc. vypisování, jen co nejkratceji machinam reformatariam hotov – to jest Clamores ultimi seculi, aby to vše spolu vyšlo.* V. *tamtéž*, I, 200, 1, s. 92n.

Mundus idealis (Svět ideální), který je *cogitabilis seu imaginarius* (myslitelný či v představě), tedy je tím, co má být, sama *potentia* (možnost).¹⁵ Následuje sedm světů:¹⁶ *Mundus archetypus* (Svět pravzorový), *Mundus angelicus* (Svět andělský) a *Mundus materialis* (Svět materiální), kterým končí descendance; následují světy vzestupné: *Mundus artificialis* (Svět lidské dovednosti), *Mundus moralis* (Svět mravní), *Mundus spiritualis* (Svět duchovní) a vrchol celého vzestupu, *Mundus aeternus* (Svět věčný), kde v úvodu Komenský shrnuje: *MUNDUS idealis fuit tanquam Sigillum Dei, infinitae ac interminabilis ejus Essentiae plenitudinem finitis quibusdam et à se invicem determinatis characteribus exprimens. Quod Sigillum appressum Mundo angelico expressit omnia tam perfectè, ut creatura capiebat; in Mundo materiali minus perfectè, ob materiae tarditatem; imperfectiùs adhuc in Mundo artificiali, quia ars non sufficit imitari naturam; adhuc imperfectiùs in Mundo morali, quia mores negligentius formant homines quàm externas artes; et iterum imperfectiùs in Mundo spirituali, quia negligentius homines commercium cum DEO quàm secum colunt. DEUS ergo istis imperfectionibus abolitis reducet omnia in se, hoc est simplicissimum et perfectissimum, ideòque beatum aeternitatis statum, quem MUNDUM AETERNUM (ubi DEUS omnia in omnibus erit) vocabimus, quantumque dabitur, jam etiam lustrabimus.*¹⁷

V Pansofii spojuje Komenský emanatismus s myšlenkou návratu k Bohu a reinterpretuje jej v duchu biblického učení o pádu a vykoupení, stejně jako jeho křesťanští novoplatónští předchůdci (Eriugena, Dionýsios Areopagita, Cusanus, Campanella). Na rozdíl od nich je však u něho staré emanační schéma originálně přetvořeno, naplněno novým smyslem: *επιστροφή* je v jeho Pansofii nově pojata v souvislosti s akcentem na činnost člověka. Člověk, jenž vytváří další, vzestupné světy, takto ve spolupráci s Bohem a ostatními lidmi čelí dosavadní tendenci k roztržiténosti a nesouladu, uskutečňuje obrat od dezintegrace k integraci, od dekoncentrace ke koncentraci, od rozptýlení ke sjednocení. Je aktivním spolutvůrcem světového procesu: svou činností má účasť na dotvoření světa, neboť vše přivádí zpět k původní dokonalosti a ke zdroji všeho – k Bohu.¹⁸ V tomto prolomení tradičního novoplatónského schématu může být též spatřována pozitivní recepce aristotelského přístupu, který staví na myšlence *celkového vzestupu světového jsoucna na cestě za úplností bytí, která tak ostře kontrastuje s novoplatónským akosmismem*.¹⁹ Osobitost a zvláštní podobu pansofických světů spoluvytvářejí další metafyzické ideje, čerpané z tradice křesťanského novoplatonismu, především myšlenky všeobecné

¹⁵ M. possibilis I, 4, zde, s. 105.

¹⁶ Tamtéž, De pansophiae partibus partiumque ordine et harmonia, zde, s. 132n.; tamtéž, De necessitate mundos reales constituendo septem, zde, s. 133.

¹⁷ M. aeternus, intr. I, Consultatio I, 1260; český překl. Kalivoda, OP II, 433: „Svět ideální byl jakousi Boží pečeti, která vtiskla určitým konečným a navzájem odděleným OTISKŮM plnost své nekonečné a neomezené bytnosti. Tato pečeť vtiskána do světa andělského se do něj otiskla tak dokonale, jak jen to stvoření dovolilo. Ve světě materiálním se otiskla méně dokonale, protože látka je nepoddajná. Ještě nedokonaleji to dokázala ve světě lidské dovednosti, protože dovednost jen nedostatečně napodobuje přírodu. Ještě nedokonaleji se otiskla ve světě mravním, protože lidé dbají o své mravy méně než o vnější činnost. A opět nedokonaleji pronikla do světa duchovního, protože ve styku s Bohem se lidé chovají nedbaleji než ve styku se sebou samými. Nuže, Bůh všechny tyto nedokonalosti odstraní a uvede vše zpět do sebe, to jest do nejjednoduššího a nejdokonalejšího, a tedy blaženého stavu věčnosti, který nazveme světem věčným (v němž bude Bůh ve všem vším) a nyní podáme podle možnosti jeho přehled.“ Dále Komenský (M. aeternus I, 10, Consultatio I, 1264), poukazuje na to, že světy jeho Pansofie jsou analogické sedmi světům, které Bůh stvořil v sedmi dnech. V obou případech začíná Komenský výčet světů čili jejich sestup světem *ideálním*, který musíme bezpochyby chápat jako *Mundus archetypus*; víme, že často i jinde ho takto nazývá, v. např. slova slova *mundum idealem seu archetypum* v titulu. *Mundus possibilis*, ačkoli také nejednou nazvaný *idealis*, není brán jako první stupeň sestupné fáze, nýbrž jako základ Pansofie.

¹⁸ Patočka poukazuje na rozdíl mezi Komenským a Campanellou: zatímco u Campanelly jsou pouze sestupné světy, u Komenského světy tvoří i vzestup: *‘To, co Campanellovi je možné jen individuálním pohybem duše, která se... osvobozuje od sestupu a vrací zpět, je u Komenského dílem konstrukce celých světů.* V. Patočka, *Koncepce pěti světů 586n.* V. též Schaller, *Die Pädagogik 24n.*

¹⁹ Patočka, *Porada 208; týž, Mezihra 143*, kde upozornil, že Komenský našel v tomto inspiraci především u Cusana; v. Patočka, *Všeobecná porada; týž, Koncepce pěti světů; Červenka, Weltenschichten.*

harmonie, analogie, izomorfismu a paralelismu. Klíčový význam tu má myšlenka o zrcadlení týchž božských idejí, které člověk může vyčíst z knihy přírody či světa (*liber naturae; mundi liber*), z knihy lidské mysli (*mentis liber*) a z knihy Božích výroků (*oraculorum Dei liber*).

Základem Pansofie je pansofická metafyzika,²⁰ jejímž oborem jsou ideje, tj. společné, vrozené pojmy (*notitiae communes; notitiae innatae*), znaky Božího obrazu, který je vtisněn do lidské mysli. Komenský sám, a podle svých slov jako první, k nim ještě doplnil společné, vrozené instinkty (*instinctus communes; instinctus innati*) a společné, vrozené schopnosti (*facultates communes; facultates innatae*).²¹ V návaznosti na křesťanský novoplatonismus Komenský dospívá ke zvláštnímu pojetí pansofické metafyziky: není *a posteriori*, jak ji mnozí chápou, tedy *post physicam* (za fyzikou), nýbrž vychází z principů a kategorií, které jsou dány *a priori*. Pansofická metafyzika se takto stává Komenského slovy branou do chrámu křesťanské pansofie. Má být dokonale uspořádanou stavbou nejobecnějších termínů a principů, jež jsou známy samy o sobě a nepotřebují žádné dokazování; podobají se malému hořčičnému zrnu, které se z Božího příkazu může rozrůst v strom lidského vševědění.²² Má to být vůdčí světlo: ... *lux mentium (quam philosophiam primam et metaphysicam appellant) praemittatur*.²³ Možný svět, obsahující plán možného jsoucna vůbec, se pak v různé podobě uskutečňuje v následujících reálných světech. Ideje, které jsou *venae rerum* (žíly věcí), jsou základem Pansofie: *Quicquid enim in toto possibili mundo vidisti, IDEAE sunt, ad quas in reliquis mundis omnia sunt, et an recte facta sint, examinari possunt*.²⁴ Pansofické světy takto tvoří jeden systematický celek, mají společnou strukturu, panuje mezi nimi již zmíněný vztah harmonie, analogie, paralelismu, izomorfismu.²⁵

Patočka připisuje zvláštní důležitost také myšlence *cogito*, která – podobně jako u Descarta – má v systému Pansofie Obecné porady ústřední význam: *Z ní je teprve vyvinut onen postup světové emanace, závislé na prvním jsoucnu, jak jej představují jednotlivé paralelní vrstvy reálného jsoucna líčené v jednotlivých stupních pansofie... Komenský sice jinak, ale analogicky Descartovi pochopil, že význam Cogito záleží v přechodu od jsoucna pouze předmětného k nejvyšší dosažitelné úrovni bytí, že znamená překonání oné objektivity, v níž se zdá ještě utápět jeho všeobecná ontologie, tak jako veškerá školská filosofie celé doby, myšlenkou bytí v pravém smyslu nekonečného, že tato myšlenka dovoluje zároveň překonat i založit, zdůvodnit tuto předmětnou ontologii*.²⁶

Pansofia, jež měla být *idearum thesaurus* (pokladnice idejí),²⁷ ostatně jako celá Obecná porada, však zůstala nehotová: tak ani výslovný záměr uspořádat výklad v každém z „reálných“ světů podle

²⁰ Prvním nám známým Komenského pokusem o pansofickou metafyziku je Scenographia, která vznikla pravděpodobně v roce 1639 či později.

²¹ V. zejména Janua rerum 1681, praef. 38, s. 160.

²² Tamtéž, praef. 18, s. 155, v. též Janua rerum 1643, Ad lectores, s. 157; srov. Mt 13, 31n.

²³ Pansophia, praef. I, 45, 3, v. zde, s. 82; český překl. Steiner, OP I, 255: „Světlo myslí (nazývají je první filosofii a metafyzikou) se musí vyslat předem.“

²⁴ M. possibilis X, 8, v. zde, s. 127; český překl. Balík – Schifferová, Spisy o první filosofii, s. 531: „Cokoli jsi totiž v celém možném světě uviděl, to jsou IDEJE, podle nichž v ostatních světech všechno jest a může být posouzeno, zda bylo vytvořeno správně.“ K tomu Patočka, Filosofické základy 173, pozn. b. Podle Čyževského (Nový nález 144) není Komenského Pansofia – na rozdíl od jiných stejně pojmenovaných děl – pouhou necelistvou sbírkou nesystematicky nashromážděných znalostí, nýbrž se snaží rozšířovat stavitelské Boží plány, je to cesta k Bohu skrze svět; Komenský v ní učinil velký krok od magie k universální vědě v Leibnizově duchu. Také Patočka (Prodomus 246) vidí v Komenského pansofii zvláštní výraz dobového úsilí o vytvoření universální vědy; podobně jako u Descarta má být založena deduktivně a vyozena z celkových principů, v. rozdíly od Descartovy *mathesis universalis* se však týká universa v celku a vylučuje vědeckou specializaci; v. též Patočka, Didaktika a pansofie 162.

²⁵ Patočka, Koncepce pěti světů 586n.; též, Komenský a hlavní filosofické myšlenky 145. K problému analogie pansofických světů viz též Schurr, Comenius 82.

²⁶ Patočka, Filosofické základy 206.

²⁷ Pansophia, praef. I, 12, zde, s. 64. Ke vztahu pansofie a metafyziky v. též Scherbaum, Der Metaphysikbegriff.

metafyzických principů a kategorií „ideálního“ světa možného se Komenskému nepodařilo dovést do všech důsledků.

Príznačným a velmi výrazným rysem Pansofie je její trinitární architektura. Z hlediska autora celkového koncepčního záměru je velmi významná dějinná trias *constitutio, destitutio, restitutio*, v níž je v duchu biblického učení o pádu a vykoupení reinterpretována novoplatónská emanační teorie. V *Mundus possibilis* je při komparaci paralelity pansofických světů co do konstituce, destituce a restituce nastíněn monumentální architektonický rozvrh, ten však není v jednotlivých světech realizován.²⁸ Konstitutivní význam tu má, podobně jako i v předchozích pansofických spisech, známá biblická triáda *mensura, numerus, pondus* (míra, počet, váha, Mdr 11, 21), která je základem řádu a vzorem uspořádání, a tak i důležitým předpokladem poznávání. Bůh totiž *mundum creando omniaque in illo secundum praevisos numeros, mensuras et pondera disponendo, eosdem autem numeros, mensuras, pondera creatae postea suae imagini, homini, imprimendo, ut ipse quoque omnia numerando, mensurando, ponderando absconditas ubique sapientiae Dei rationes evestigare posset*.²⁹ Ostatně již Prodrómus přichází s tímto požadavkem: *Pansophia omnia debet ad numeros, mensuras et pondera redigere*.³⁰ A jinde Komenský upozorňuje: *Sine mathematica nihil dignum sciri potest ab homine, quia nec Deus sine numero, mensura, pondere fecit, facit aut faciet unquam*.³¹ Koncepčně důležitá je dále trias *potentia, sapientia, bonitas* (moc, moudrost, dobrot), kde byla Komenskému inspiračním pramenem Campanellova nauka o primalitách Božích – Moci, Moudrosti a Lásky;³² jakožto personifikace tří hlavních vlastností „nekonečného Jsoucná“ vystupují v „rozvažování“ o tvoření věcí, které je významnou součástí druhého metafyzického gradu *Mundus archetypus*.³³ Podrobnější výklad o dalších triádách, které jsou v Komenského Pansofii klíčové, přináší komentář k textu.

Ze všech částí souboru Obecné porady má Pansofia zdaleka největší rozsah.³⁴ To vyjadřuje roli tohoto díla v rámci celého souboru: jakožto pevný a uspořádaný filosoficko-theologický systém má být pro Obecnou poradu základem a východiskem. Tomu však neodpovídá stav vypracování Pansofie: je to naopak spis nehotový a nejméně propracovaný. Za evidentně dohotovené a definitivní, zcela jistě vzešlé přímo z ruky Komenského a ani pořadatel díla již neměněné, můžeme považovat jenom základní rozvržení díla a rozvržení a názvy témat, jak je čteme v synopsích k jednotlivým stupňům Pansofie, a pak i v nadpisech nad jednotlivými kapitolami.³⁵ Přesvědčuje nás o tom téměř doslovná shoda s pořadím i nadpisy, jak je uvádí soupis *Centum dialogi pansophiae* (Sto dialogů pansofie), a to přesto, že se Kristián Vladislav Nigrin, pověřený dopracováním Obecné porady, nikdy ani nezmiňuje,

²⁸ *Aliis parallelismus, quoad constitutionem, destitutionem, restitutionem: quomodo singula ista ubique per omnes mundos pansoph. reperiantur*. V. M. possibilis, zde, s. 135n.; český překl. Balík – Schifferová, Spisy o první filosofii, s. 563: „Jiný paralelismus týkající se konstituce, destituce, restituce: jak se toto všechno jednotlivě odkrývá ve všech pansofických světech.“ V. též *Clamores II, 10a*, s. 125n.

²⁹ M. possibilis I, 15, zde, s. 107; český překl. Balík – Schifferová, Spisy o první filosofii, s. 467: [Bůh] „... stvořil svět a všechno v něm uspořádal podle předem stanovených počtů, měř a vah, a pak tyto počty, míry a váhy vtiskl svému obrazu, člověku, jehož stvořil později: takže i on sám může pomoci počítání, měření a vážení všech věcí odhalovat ve všem skryté důkazy Boží moudrosti.“

³⁰ Prodrómus 40, marg., s. 28; český překl. Klosová, Předehra pansofie, s. 63: „Pansofia musí všechno uspořádat podle počtu, měř a vah.“

³¹ *Lexicon pans. s. v. Mathesis, Consultatio II, 1070*; český překl.: Bez matematiky nemůže člověk vědět nic významného, neboť ani Bůh neučil, nečiní, a nikdy neučiní nic bez počtu, míry, váhy.

³² V. M. archetypus III, zde, s. 204, a komentář. V. k tomu též Raffaelli, Macht, Weisheit, Liebe.

³³ M. archetypus III, De producendis rebus Entis infiniti deliberatio (Rozvažování nekonečného Jsoucná o tvoření věcí), zde, s. 190nn.

³⁴ Z 239 složek (které mají po 2 až 3 arších) rukopisné části souboru (tedy bez úvodních tištěných částí *Europae lumina, Panegersia* a *Panaugia*) zaujímá Pansofia celkem 146 složek, na všechna ostatní díla zachovaná v rukopise zbývá 93 složek.

³⁵ Patočka, Porada 170.

že by mu Komenský předal nějaký plán či pokyny k rozvržení díla, a že si nemůžeme být jisti, o jakém plánu díla se zmiňuje Petr Figulus v listě Samuelu Hartlibovi v roce 1658.³⁶ Vedle toho byl relativně dokončen a uzavřen svěbytný text *Janua rerum* (Dveře věcí), který měl původně být přílohou k prvnímu metafyzickému gradu *Mundus possibilis*: když už bylo zřejmé, že Pansofii ani ostatní části Obecné porady nelze uspořádat, doplnit a dopracovat a nakonec vydat, Nigrin alespoň tuto hotovou a obsahově cennou část vyňal a postaral se v r. 1681 o její samostatné vydání.³⁷

Oproti ostatním částem Obecné porady, jež mají formu traktátu s jednostupňovou hierarchickou strukturou (kapitoly, paragrafy), má Pansofia strukturu dvoustupňovou: je souborem relativně samostatných spisů, a teprve tyto se dělí dále na kapitoly a paragrafy. Pozoruhodné je, že ač celek Obecné porady má svůj přehled částí (*Synopsis operis consultatorii*) a každá z částí Obecné porady svůj přehled kapitol (*synopsis*), v čele Pansofie takový přehled jejích částí a představení její struktury nenalzáme. Od autora samého se dozvídáme, že to byl záměr: *Quânam serie totum procedet pansophicum opus? et cur illi nulla praemissa... tabella synoptica? Respondeo: Quia nihil praejudicare, nullô ad placitum fictô ordine uti, sed per ipsos lucis fontes ire... animus est... (... I. naturam rerum ipsarum; II. mentem nostram, tanquam lucernam rerum; III. Divinaque de rebus testimonia), nos medium illud sumemus primô. Hoc est, accendemus nobis intra nos primûm lucernam Dei datam nobis: cum qua postea lucidè queamus ire in res, ad vestigandum realiter earundem naturam: atque ne aberrare contingat, adhibebimus normas rerum testimoniaque de rebus Divina.*³⁸ Ostatně, celá druhá předmluva k Pansofii je výkladem jejího obsahu, myšlenek a cílů, představením rozvrhu díla a vysvětlením důvodů, které k němu vedou; zejména paragrafy 40–43 pak pojednávají o vnitřním smyslu směru a pořadí, v jakém má být látka probírána.³⁹ Ale i uvnitř jednotlivých světů se Komenský vrací k představení a vysvětlení struktury své Pansofie, ukazuje jejich postupnou návaznost a analogickou výstavbu; přitom použije nejednou jiné pojmenování toho kterého světa, jinou jeho charakteristiku. Nejvýznamnější jsou z tohoto hlediska jednak výklady nazvané *De pansophiae partibus partiumque ordine et harmonia*; *De necessitate mundos reales constituendi septem*; *Mundorum pansophicorum parallelismus* (O částech Pansofie a o pořadí a harmonii částí; O nutnosti ustavit sedm reálných světů; Paralelismus pansofických světů),⁴⁰ jednak závěr již zmíněného rozhovoru tří božských osob *De producendis rebus*,⁴¹ a konečně podrobné vysvětlení struktury Pansofie, které přináší její Pars ultima v první kapitole.⁴² Kromě toho jsou jednotlivé světy Pansofie častěji provázány vzájemnými odkazy.

³⁶ Petr Figulus Samuelu Hartlibovi, 23. 8. 1658, HP 9/17/19A; ve výtahu Turnbull, HDC 380.

³⁷ V poznámku, která se připisuje Nigrinovi (M. possibilis, za kap. X, zde, s. 128): *Quoniam Idealis mundus totus Januae RR. superstructus est, eaque singulis ferè capp. allegatur, consultum, imo necessarium visum est eam hic adungere, ut lectori, unde hiatus explere possit, in promptu sit.* Český překl. Balík – Schifferová, *Spisy o první filosofii*, s. 537: „Protože celý Ideální svět je postaven nad Dveřmi věcí a na ně je v jednotlivých kapitolách odkazováno, zdálo se rozumné, ba nutné je sem připojit, aby měl čtenář po ruce text, odkud by mohl vyplnit mezery.“

³⁸ Pansophia, praef. II, 41, zde, s. 80; český překl. Steiner, OP I, 252: „V jakém pořadí bude postupovat pansofické dílo a proč mu nebyl předeslán... žádný přehledný seznam? Odpovídám: Poněvadž záměr je nic neposuzovat předem, neřídí se žádným podle libosti utvořeným pořádkem, nýbrž kráčet samotnými prameny světla... (... I. přirozenosti věcí samých, II. naší mysli jakožto svítlny věcí; III. Božích svědectví o věcech). My sáhneme nejprve po onom prostředním. To jest, zažehneme si nejprve v našem nitru Boží svítlnu, jež nám byla dána. S ní budeme pak moci ve světle přikročit k věcem, abychom zkoumali doopravdy jejich přirozenost. A aby se nestalo, že bychom se zmýlili, vezmeme na pomoc míry věcí a Boží svědectví o věcech.“

³⁹ Pansophia, praef. II, 40–43, zde, s. 79n.

⁴⁰ M. possibilis, závěrečná část, zde, s. 132n.; český překl. Balík – Schifferová, *Spisy o první filosofii*, s. 553nn., s. 557nn., s. 559nn.

⁴¹ M. archetypus, *De producendis rebus* 78–102, zde, s. 204nn.

⁴² Pars ultima I, Consultatio I, 1311nn.; v. též např. M. artificialis, intr. 8, Consultatio I, 674: *Trinus noster mundus respundet trino Dei mundo, sed ordine retrogrado. Ars enim perficit naturam: et sic totus Artificia-*

Prvním stupněm neboli světem Pansofie je *Mundus possibilis* (Svět možný), jinak také nazývaný *Mundus idealis* (Svět ideální), *Mundus cogitabilis seu imaginarius* (Svět myslitelný či v představě). Následuje sedm světů *reálných*:⁴³

Mundus archetypus (Svět pravzorový), jinak *Mundus idealis* (Svět ideální), *Mundus radicalis* (Svět kořenový);

Mundus angelicus (Svět andělský), jinak *Mundus genialis* (Svět duchový), *Mundus spiritualis* (Svět duchovní), *Mundus intelligibilis* (Svět inteligibilní), *Mundus mentalis* (Svět mentální);

Mundus materialis (Svět materiální), jinak *Mundus corporeus* (Svět tělesný), *Mundus corporeus visibilis* (Svět tělesný viditelný), *Mundus naturalis* (Svět přirozený), *Mundus sensibilis* (Svět smyslový);

Mundus artificialis (Svět lidské dovednosti), jinak *Mundus humani opificii* (Svět lidské práce), *Orbis rerum arte factarum* (Svět věcí uměle vytvořených);

Mundus moralis (Svět mravní), jinak *Orbis prudentiae humanae* (Svět lidské rozvážnosti);

Mundus spiritualis (Svět duchovní);

Mundus aeternus (Svět věčný), jinak *Mundus perfectus aeternus* (Svět dokonalý věčný).

V první předmluvě⁴⁴ se předkládaná kniha Pansofia představuje jako teprve *aurora et diluculum* (úsvit a ranní šero), tedy pouhý náčrt a ukázka toho, čím bude v budoucnu pravá a úplná kniha Pansofie, odpovídající své ideji; ve druhé předmluvě⁴⁵ se vykládá široce a podrobně její plán a vysvětluje se její *necessitas, possibilitas, facilitas* (nutnost, možnost, snadnost).

Struktura jednotlivých světů je pak představena podrobně v přehledu kapitol, který je v čele každého z nich;⁴⁶ kapitol je vždy deset a v každé ze synopsí i ve vlastním textu (až na výjimky) je název prvních dvou a posledních dvou kapitol obdobný. Titul první kapitoly každého světa se ptá na definici, např. *Mundus possibilis quid sit* (Co je svět možný) atd. Titul druhé kapitoly ohlašuje pojednání o stavitelce (*de architectrice*) dotyčného světa, již je v *Mundus possibilis cogitatio* (myslení), v *Mundus archetypus* *Essentia aeterna* (věčná Esence), v *Mundus materialis* *materia* (látka), v *Mundus artificialis* *ars* (dovednost), v *Mundus moralis* *prudentia* (rozvážnost), v *Mundus spiritualis* *religio* (náboženství), v *Mundus aeternus* *ultima Dei gloria* (svrchovaná sláva Boží); výjimkou je *Mundus angelicus*, jehož druhá kapitola je nadepsána: *Mundus angelicus quando et quomodo productus* (Kdy a jak byl stvořen svět andělský). Titul deváté kapitoly ohlašuje pojednání o nedostatecích, ba i o zrůdách daného světa (*de... defectibus ac monstris*), *Mundus possibilis* a *Mundus archetypus* však pojednání o nedostatecích nemají. V titulu desáté kapitoly většinou stojí *de... gubernatione* (o řízení), avšak v *Mundus possibilis* a v *Mundus archetypus* *de usu* (o užití), v *Mundus aeternus* *De aeternitatis Praeside Deo* (O Bohu, vládci nad věčností).

Avšak plán představený v synopsi nebyl v žádném ze světů zcela splněn: velmi často nebyl text jednotlivých kapitol doveden do konce, leckdy shledáváme jen torzo textu či jen úvodní slova (to zejména

---

lis mundus fundatur in naturali. Homo autem, quia creatura est rationalis, angelicis naturis similis; fit ut Mundus moralis repraesentet (secundum majora) Mundum angelicum. Commmercium denique nostrum cum Deo obvertit nos Mundo archetypo, qui nostram à perfecto nostro ideali statu aversionem optimè detegit reditúsque viam ostendit. Český překl. Červenka et al., OP II, 16: „Náš trojí svět odpovídá trojmu světu Božímu, ale jejich pořadí je opačné. Lidská dovednost totiž přetváří přírodu. Proto celý Svět lidské dovednosti má svůj základ ve světě přírody. Člověk je však tvor rozumný a jeho přirozenost se podobá přirozenosti andělské. Z toho plyne, že Svět mravní, pohlíží-li se na něj z vyššího hlediska, odpovídá Světu andělskému. Posléze náš styk s Bohem nás obrací k Světu pravzorovému, jenž nejlépe odhaluje, jak jsme se odvrátili od našeho ideálního stavu, a ukazuje cestu k návratu.“

⁴³ Trochu jinak o reálných světech v *M. possibilis*, *De pansophiae partibus*, zde, s. 132n.

⁴⁴ *Pansophia*, praef. I, zde, s. 61nn.

⁴⁵ *Pansophia*, praef. II, zde, s. 69nn.

⁴⁶ V. zde s. 103. 167. 241 a *Consultatio* I, 430. 671. 914. 1018. 1259.

v Mundus aeternus),⁴⁷ ba i jen číslo a název kapitoly bez textu (např. Mundus possibilis III, Mundus aeternus II).⁴⁸ Mundus archetypus obsahuje místo kapitol III–X text vlastně samostatného spisu – již zmíněného rozsáhlého rozhovoru tří božských osob *De producendis rebus*.⁴⁹ Na druhé straně byla mimo sled kapitol leckde připojena ještě další krátká či delší pojednání, tu úzce, tu volněji související s materií onoho světa. Nejvíce byl takto rozšířen Mundus possibilis.⁵⁰

Pokud jde o způsob výkladu látky, v první předmluvě k Pansofii Komenský deklaruje a vysvětluje záměr sepsat celé dílo ve formě dialogu, který považuje za nejvhodnější nástroj pro zajištění srozumitelnosti, přístupnosti a přesvědčivosti vykládané látky: *Tandem, eodem scopo elegimus Pansophiam scribere non sermone continuo, solitario: sed ceu inter personas colloquentes diviso. Illud enim... tedium habet: hoc autem... amoenitatem*.⁵¹ Osoby, které mají rozmlouvat, jsou představitelé oněch tří věcí lidských, které čekají na nápravu: theolog má přednášet hlavní cíle, filosof prozkoumávat jejich nutnost, možnost a snadnost, politik o nich rozhodovat. Odhodlání zpracovat celou látku ve formě dialogu dokládají *Centum dialogi pansophiae* a dále v nedůsledné a často i nejasné podobě druhá předmluva Pansofie, Mundus possibilis, Mundus archetypus, a pak až Pars ultima. Pozdější pořadatelé rukopisů do dialogických částí textu, jež asi respektovali jako vzešlé z Komenského vlastní ruky, pravděpodobně příliš nezasáhli, přičemž jinde plán dialogizace neuskutečnili, neboť rozdělení složité a rozsáhlé látky mezi tři charakteristické role se zřejmě ukázalo jako nesplnitelný úkol.⁵²

Kdy začal Komenský na pansofii pomýšlet, to nelze jednoznačně určit. Jan Patočka, jenž v pansofii spatřoval ústřední filosofickou myšlenku Komenského a osu jeho díla,⁵³ zastával názor, že *myšlenka pansofická vznikla v Komenském již někdy v době koncepcce Didaktiky* a že *Didaktika sama je dílo pansofické, koncipované v novém duchu jednotné vědy*.⁵⁴ Své tvrzení opíral o vlastní slova Komenského v dopisu Hottonovi z roku 1642: *... ut ante discessum hinc omnes pansophicos (annis 14 varie congestos et hucusque per chartas sparsim disjectos) conceptus recolligam*.⁵⁵ Podle toho by sám Komenský počátek svých pansofických snah kladl již do roku 1628. Patočka takto polemizoval s názorem Josefa Hendricha, jenž líčí... *vznik pansofie ve shodě s texty Komenského (Prodromus, Dilucidatio, Continuatio admonitionis fraternae) jako podnik vyrostlý z úspěchu spisu Janua lingvarum reserata z roku 1631*.⁵⁶ Komenský totiž pojal úmysl vytvořit vedle učebnice *Janua lingvarum* (Dveře jazyků) jakýsi její protějšek a dovršení, příručku *Janua rerum* (Dveře věcí), neboť cílem je poznávat ne slova, ale věci samé.⁵⁷ Vidíme tedy, že naše nejistota o době vzniku pansofické myšlenky u Komenského vyplývá do značné míry i z nejednoznačnosti jeho vlastních sdělení.

⁴⁷ M. aeternus III, VIII, Consultatio I, 1277. 1295n.

⁴⁸ M. possibilis III, zde, s. 116; M. aeternus, II. V. VI, Consultatio I, 1277nn.

⁴⁹ M. archetypus, zde, s. 190nn.

⁵⁰ M. possibilis, za kap. X: rozsáhlejší pojednání *De lucis mentium usu* (O užívání světla mysli) a čtyři další texty o stavbě a stupních Pansofie, zde, s. 128nn.

⁵¹ Pansophia, praef. I, 10, zde, s. 63; český překl. Steiner, OP I, 232: „Konečně nás tentýž cíl přivedl k rozhodnutí napsat Pansofii nikoli jako souvislou řeč jednoho samotného mluvčího, nýbrž jakoby rozdělenou mezi rozmlouvající osoby. První způsob totiž... vede k omrzení... druhý však... působí příjemně.“

⁵² Patočka, Porada 164. Podrobněji v. též komentář k M. possibilis, zde, s. 146a.

⁵³ To mu bylo vodítkem pro periodizaci Komenského filosofické tvorby, v níž je rozlišeno 1) období přípravné, předpansofické, 2) období pansofické, 3) období všenápravné. V. Patočka, *Filosofické základy* 175.

⁵⁴ Tamtéž 173.

⁵⁵ Komenský Goddofredu Hottonovi, 14. 3. 1642, Patera, Korrespondence 39. Český překl. Ryba, *Sto listů*, s. 69: „... abych před odjezdem odtud sebral všechny své pansofické koncepty (po čtrnáct let porůznu shromažďované a dosud rozházené roztroušené po papírech).“

⁵⁶ Patočka, *Filosofické základy* 171; srov. Hendrich, *Snahy vševedné* 3nn.

⁵⁷ V. Prodromus 6, s. 14; tamtéž 98, s. 44; Dilucidatio, praef. 4, s. 59; Continuatio admonitionis 44, s. 10; Janua rerum 1681, praef. 40, s. 160.

Nelze ani s určitostí a vyčerpávajícím způsobem stanovit, které myšlenkové zdroje k tomu Komenskému poskytl podněty. Sama myšlenka pansofie byla totiž od poloviny 16. století poměrně rozšířena, objevuje se jak v dílech renesančních myslitelů, tak i v rosenkruciánské literatuře či v dílech německých protestantských mystiků.⁵⁸ Tyto myšlenkové proudy mohly na Komenského působit společně, ať již přímo, nebo zprostředkovaně. Nejdůležitější však byl pansoficko-encyklopedický zájem sdílený v lullistickém a postramistickém intelektuálním prostředí herborské akademie; především se na tom silně podílel vliv Johanna Heinricha Alsteda.⁵⁹ Podobně jako u některých jiných Komenského současníků, i u něho samého bylo úsilí o reformu či obnovu vědění podněcováno také oživenými eschatologickými a chiliastickými nadějemi.⁶⁰ Ostatně, těsná souvislost jeho pansofického úsilí s eschatologií, chiliasmem a apokalyptikou je velmi výrazná zvláště v jeho výpovědích o Pansofii v *Clamores*.

O Komenského rozhodnutí napsat výslovně pansofické dílo se poprvé dozvídáme v dopise Georgu Winklerovi z roku 1632, kde již uvádí svou představu názvu: *Christianae Pansophiae encyclopaedia* (Encyklopedie křesťanské pansofie).⁶¹ Impulsem k sepsání vlastního pansofického díla byla pak Komenskému jistě i četba spisu Petera Lauremberga *Pansophia sive Paedia philosophica* (Pansophia neboli Filosofická nauka), vydaného v roce 1633 v Rostocku, a to proto, že ho podle vlastních slov toto dílo, do něhož vkládal tolik naděje, velmi zklamalo, neboť nesplnilo to, co sliboval název.⁶²

Představu o pansofickém díle (*opus pansophicum*) formuloval a rozvíjel Komenský od poloviny 30. let 17. století.⁶³ Ve spisku *Pansophiae seminarium* (Seminář pansofie), prvním ze zachovaných rukopisných děl souboru dnes souhrnně zvaného Praecognita pansophica (Předpoklady pansofie),⁶⁴ vysvětluje *necessitatem, possibilitatem, facilitatem* pansofie jako takové, zatímco v pojednání *Pansophiae Christianae liber III* (Třetí kniha křesťanské pansofie) podrobně vysvětluje, že metoda pansofického díla má být *universalis, vera, facilis* (obecná, pravdivá, snadná), všechno má být uspořádáno podle počtu, míry a váhy.⁶⁵

První náznaky záměru vystavět Pansofii ve sledu sedmi stupňů přicházejí ve zmíněném díle a podrobněji v *Pansophiae diatyposis* (Náčrt pansofie): dílo bude *Pansophiae Christianae templum* (chrám křesťanské pansofie) či chrámem moudrosti v podobě chrámu Ezechieleho (Ez 40) s jeho vnitřní strukturou rozvrženou na symbolických sedm místností rozlišených podle jejich účelu.⁶⁶ V Prodrumu a v následně vysvětlující Dilucidatio konečně tuto představu Komenský široce rozvinul. *Pansophia*, jinak *Omni-sapientia* nebo *Universalis sapientia* (Všemoudrost nebo Universální moudrost) má být pojmenována *Templum* (Chrám).⁶⁷ V Dilucidatio má pak *Templum Pansophiae Christianae* sedm stupňů: *Propylaeum, Porta, Atrium primum, Atrium medium, Atrium intimum, Penetrabile ultimum Sanctum sanctorum dictum, Fons aquarum viventium* (Vstupní část, Brána, První dvorana, Prostřední dvorana, Vnitřní dvorana, Vnitřní prostor zvaný Svatyně svatých, Pramen vody živé).⁶⁸ Toto rozvržení

⁵⁸ Schmidt-Biggemann, Pansophie, sl. 56nn.; v. též Peuckert, Pansophie; týž, Die Rosenkreuzer.

⁵⁹ V. Hotson, *Ramist Roots* 233n.

⁶⁰ U Komenského se chiliastické motivy explicitně poprvé objevují až po roce 1628 v nedokončeném reformně-pedagogickém spisu *Paradisus* (s. 22); chiliastická tematika je pak nejrozsáhleji a nejpodrobněji rozvedena v *Panorthosii II, Consultatio II, 368–399*.

⁶¹ Komenský Georgu Winklerovi, konec září – říjen 1632, *Epistulae I*, s. 84n. K problému geneze pansofického úsilí Komenského v. Čížek, *From Pansophia to Panorthosia*; týž, Komenský a Bacon.

⁶² Dilucidatio, praef. 5, s. 59; *Continuatio admonitionis* 46, s. 232n.

⁶³ Souhrnně o historii vzniku a osudu *Obecné porady Balík – Schifferová, Úvod k Poradě*.

⁶⁴ Podle návrhu Jaroslava Ludvíkovského (v. Ludvíkovský, Komenského Praecognita).

⁶⁵ Praecognita pansophica, isagoge Julie Novákové s. 89nn.; Diatyposis, isagoge téže, s. 262nn.

⁶⁶ *Pansophia Christ.* 61, s. 80n.; Diatyposis II, 6. 32–37, s. 202. 208nn.

⁶⁷ Dilucidatio 10n., s. 66.

⁶⁸ Tamtéž, fin., s. 78n.; český překl. Klosová, *Předehra pansofie*, s. 153nn.

pansofického díla zhodnotil Mahnke, jenž Komenského považoval za jednoho z hlavních představitelů barokního universalismu, jako myšlenkový chrám vystavěný v duchu honosné barokní architektury.⁶⁹

Spis Prodrumus je významný také tím, že je tu pansofie výslovně postavena na novoplatónský metafyzický fundament: *Res uti sunt, cognoscuntur, cum ita cognoscuntur, uti factae sunt... Omnia ergo, quae fiunt, ad ideas fiunt, sive sint opera Dei, sive naturae, sive artis... Ars ideas operum suorum à natura mutuatur: natura à Deo, Deus à semetipso... Deus igitur effingendo mundum seipsum effigiat, ut omnino proportionata sit creatura Creatori... Eaedem proinde sunt rerum rationes, nec differunt nisi formâ: quia in Deo sunt ut in archetypo, in natura ut in ectypo, in arte ut in antitypo.*⁷⁰ Křesťanská pansofie má být *ad sanctam ignorantiam via* (cesta k svatě nevědomosti), neboť přinese poučení o tom, že lidské vědění je pouhým stínem v porovnání se září věčného vědění v Bohu.⁷¹ V Prodrumu Komenský výslovně požaduje, aby pansofie byla vytvořena v podobě trinitární systematiky: *Hoc peculiare atque adeò mirabile occurrit in methodo nostrâ, quòd omnes rerum solenniores divisiones per trichotomiam fiunt. Id quod protestor, non superstitione aliquâ mihi affectatè quaesitum, sed in praecipuis quibusque momentique maximi rebus à primis usque rerum attributis (Uno, Vero, Bono) ita se ultrò obtulisse, ut attonitus aliquandiu haererem, rei novitate stupefactus. Cùmque idem alibi exemplis jam erectus tentarem, ubique procedere vidi. Non igitur ausus fui rerum veritati ita plerumque trino mysterio sese repraesentanti resistere, lactabundus potiùs tantam sacri ternarii harmoniam amplexus, in reliquis etiam cupidè sum persecutus, nec usquam (firmiter credo) ullâ rebus illatâ vi, sed quomodò suâ sponte se findunt... Sit igitur Christiana haec, ternaria mysteria pandens pansophia aeterno triuni Jehovahae, soli potentî, sapienti, bono aeternùmque adorando Deo, sacrum.*⁷² Metafyzické založení v křesťanském novoplatonismu a trinitarismus, to jsou – jak bylo uvedeno výše – výrazné konstitutivní rysy i výsledné podoby pansofického díla, tj. Pansofie Obecné porady.

Své pansofické představy a plány pak dále rozvíjel Komenský až do r. 1642 i v menších spisících, dnes souhrnně nazvaných *Pansophica minora Londinensia* (Drobnější pansofické práce londýnské).⁷³ Původně přemýšlel o pansofii jen ve vztahu k reformě výchovy a vzdělání, ale ve spisu *Via lucis*, který psal v letech 1641–1642, pansofii už pojal a širěji představil jako nástroj universálně pojaté nápravy věcí lidských, tj. vědění, politiky a náboženství. Zde přišel s ideou Obecné porady, i když zatím jen v jakémsi úvodním stručném souhrnu, nazvaném kdysi Patočkou *consultatio quaedam catholica in*

⁶⁹ Mahnke, Barock-Universalismus 61–62, 64.

⁷⁰ Prodrumus 68–74, s. 37n.; český překl. Klosová, Předehra pansofie, s. 79nn.: „Věci poznáváme takové, jaké jsou, pokud je poznáváme takové, jaké byly stvořeny... Všechno, co vzniká, vzniká podle idejí, ať už jsou dílem Božím, nebo dílem přírody nebo umění... Umění si ideje pro svá díla bere od přírody, příroda od Boha, Bůh od sebe... Bůh tedy tím, že vytváří svět, utváří svůj vlastní obraz, aby věc stvořená naprosto úměrně odpovídala Stvořiteli... Příčiny věcí jsou proto tytéž a nelíší se od sebe ničím, leda formou existence, poněvadž v Bohu jsou jako v pravzoru, v přírodě jako ve vyhloubeném razidle a v umění jako v jeho otisku.“

⁷¹ Prodrumus 110, s. 48; k tomu Patočka, Cusanus 81.

⁷² Prodrumus 107, s. 47; český překl. Klosová, Předehra pansofie, s. 99n.: „V mé metodě vysvítá podivuhodná zvláštnost, že se věci ve všech běžných případech dělí na tři části. Prohlašuji, že jsem se nijak dychtivě nesnažil vyhledávat tento rys pod vlivem nějaké své pověry, nýbrž že se to ve všech zcela zásadních věcech samo projevovalo, počínaje od prvních přívlastků (jediné, pravé, dobré) tak, že jsem se někdy v ohromení zarazil, jak jsem užasl nad novostí toho jevu. A když už mě povzbudily příklady a pokoušel jsem se o totéž jinde, shledal jsem, že je to vidět všude. Proto jsem se neodvážil stavět proti pravdě věci, která se většinou představuje trojím tajemstvím, a spíše jsem cítil, že musím jásat, protože jsem pochopil takovýto soulad svatě trojiny, a toužebně jsem ji hledal také v dalších věcech. Nikdy jsem však (v to pevně věřím) nečinil vůbec nějaké násilí, ale postupoval jsem podle toho, jak se samovolně štěpí... Nechť je tedy tato křesťanská pansofie, jež odhaluje trojí tajemství, svatyní věčného trojjediného Hospodina, jediného mocného, moudrého, dobrého Boha, jehož musíme na věky velebit.“

⁷³ Podle návrhu J. Novákové, v. *Pansophica minora Londinensia*, isagoge, 141nn.

nuce (jakási všeobecná porada v kostce),⁷⁴ z něhož se různé části rozešly do tří různých knih Obecné porady: *Pansophia* představující plnost a stav věcí (*plenitudo, status*), *Panhistoria* představující řád neboli činnosti věcí (*ordo, actiones*), *Pandogmatia* přinářející názory o věcech a jejich hodnocení (*opiniones, recensiones*). *Pansophia* bude obsahovat *medullam, h. e. omnem fundamentalem rerum omnium, ut in ideis suis sunt, statum... omnia omnibus sapere volentibus simpliciter necessaria...*; bude to tedy *liber universalissimus..., regularissimus..., ordinatissimus; ... finis libri hujus erit non tam eruditus reddere, quam sapientes: h. e. intelligentes suos et rerum omnium fines, et ad fines media, et mediorum legitimum usum.*⁷⁵

Nejpozději v polovině roku 1644 uzrála Komenskému zřetelná představa o jednom souhrnném a strukturovaném pansofickém díle, i když zatím jen obecně označovaném *opus pansophicum*, přinářejícím podklad i metodu pro obecnou poradu. Jeho úvahy, které můžeme sledovat v korespondenci z té doby,⁷⁶ dospěly nakonec k přiznání, že v tak rozsáhlém i veskrze harmonickém díle se nemůže stále držet jen jednoho tématu: *Pansofia* tedy bude tvořit jen sedminu celého díla, na kterém usilovně pracuje, nyní už pod nadpisem *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*.⁷⁷ U plánu vystavět poradní dílo v sedmi částech už zůstává,⁷⁸ přesto i nadále nejednou použije slova *pansophia* pro označení nejen pansofické části, ale i celého poradního díla: tak nejsme leckdy schopni přesně rozeznat, má-li na daném místě na mysli knihu *Pansofia* jako část *Obecné porady*, nebo *Obecnou poradu* jako celek.

O dalším postupu prací na *Pansofii* máme spíše jen nepřímá svědectví. V roce 1645 se Komenský zmiňuje *de concepta praefatione aut dedicatione duplici* (o začatém úvodu či dvojité dedikaci),⁷⁹ váháme však, o jaký úvod tady jde. Jinde sám říká, že postupuje v pansofických pracích *pro posse* (jak jen to jde).⁸⁰ Ze zpráv od Petra Figula z počátku roku 1646 se opakovaně dozvídáme, že Komenského pansofický systém byl za poslední dva roky doveden k velké dokonalosti, což pak dokládá i tím, že se připravuje takové rozvržení díla, jež umožní učencům vytvořit si představu o celém díle, a tak je posoudit.⁸¹

I z další Komenského korespondence z té doby s největší pravděpodobností vyplývá, že vedle *Panaugie* má přinejmenším již zcela jasnou představu o *Pansofii*, ne-li již její vlastní text zpracovaný do určitého stupně. Jistým svědectvím jsou i jeho vlastní slova na okraji citovaného dopisu Herbertu z Cherbury: *Co s tímto? do Panaugie aneb Introitu Pansofie*.⁸²

Zaměstnání v Sárospataku v letech 1650–1654 Komenského zřejmě odvedlo od práce na *Obecné poradě*, tedy i na *Pansofii*. Z jejich částí zmiňuje jen *operis consultativi vestibulum* (předsíní poradní-

⁷⁴ Patočka, *Názory* 617.

⁷⁵ *Via lucis* XVI, 4–10, s. 341; český překl. Kyrášek, *Cesta světla* 102n.: „[bude obsahovat] ... samo jádro věčné pravdy, tj. všecken základní stav věcí, jak jsou ve svých ideích... prostě všechno, co potřebují vědět všichni, kdo chtějí být moudří...; [bude to tedy] ... kniha nejuniversálnější... postupující zcela přímo... nejvíce přihlížející k řádu...; účelem této knihy nebude ani tak vzdělávat učence jako lidi moudré: tj. rozumějící cílům svým a cílům všech věcí, prostředkům vedoucím k dosažení cílů a správnému užívání prostředků.“

⁷⁶ V. dopisy Komenského Tobiasi Andreae z 16. 8. 1644, Louisi de Geerovi z 28. 9. 1644, Johanu Matthiae z 26. 10. 1644 a Goddofredu Hottonovi z 28. 9. 1644, Patera, *Korespondence* 73. 75–77.

⁷⁷ Komenský Cyprianu Kinnerovi, 18. 11. 1644, HP 1/33/81B; ve výtahu Turnbull, HDC 389n.

⁷⁸ V. např. Komenský Louisi de Geerovi, 18. 4. 1645, Patera, *Korespondence* 83.

⁷⁹ Komenský Johannu Wolzogenovi, 15. 6. 1645, tamtéž 88.

⁸⁰ Komenský Zbigniewu Gorajskému, 14. 12. 1645, tamtéž 95.

⁸¹ Petr Figulus Louisi de Geerovi, 5. 1. 1646, tamtéž 96; Kvačala, *Korespondence* II, 44, s. 92; Petr Figulus Louisi de Geerovi, 28. 2. 1646: *Cependant en mesme temps, le reste de la Pansophie sera deduite à une perfection possible: qu'on vous puisse presenter l'un tout parfait, l'autre en partie: neantmoins en une telle disposition que rien empesche de voir le tout, et de le proposer au jugement des Doctes.* V. Patera, *Korespondence* 98.

⁸² Dopisy Komenského Samuelu Hartlibovi z 27. 12. 1646 a Herbertu z Cherbury z 15. 6. 1647, tamtéž, 104. 110. K tomu Patočka, *Porada* 158.

ho díla), tj. zřejmě Panegersii, jinak Rákóczi, jemuž dílo představoval, nemohl prý vidět *hactenus... potiori parte nihildum praeter congestam, sed indigestam molem* (dosud... z větší části nic než masu shromážděného, avšak neuspořádaného materiálu).⁸³ Přesto, povzbuzován i důrazně žádán mnohými přáteli a známými, *studia pansophica* neopouští a je rozhodnut na díle dále pracovat.⁸⁴

Obecně poradě se opět začíná plně věnovat hned po návratu z Uher do Lešna v létě 1654: nejprve hodlá shromáždit a sjednotit pansofické spisy a návrhy z posledních dvaceti let.⁸⁵ Získává si pomocné ruce a zanedlouho má vyhotovenou Panaugii a dva první stupně Pansofie i s úvodem.⁸⁶ Zásahnou však nepříznivé okolnosti: ze známého dopisu Figulovi z 22. 5. 1656, který je zevrubnou zprávou o lešenské katastrofě a jejich následcích pro Komenského, totiž vysvítá, že *opus consultatorium et Pansophica quaedam* (poradní dílo a nějaké pansofické věci), tj. zřejmě Panegersia a Panaugia, byly zachovány, že však části Pansofie vypracované a připravené k tisku v zimě, tj. *Introitus, Mundus radicalis* a *Mundus idealis* (Úvod, Svět kořený, Svět ideální) byly ztraceny. *Mundus radicalis* měl pojednávat o „Bohu uvažovaném v jeho věčnosti“ (*Deus in aeternitate sua consideratus*),⁸⁷ tedy šlo bezpochyby o *Mundus* archetypus. Jmenuje zde tedy Komenský tyto dva první stupně Pansofie z nějakého nám neznámého důvodu v pořadí opačném, než jak je známé z halského rukopisu a než je ostatně v osmistupňové struktuře Pansofie logické, neboť první místo ovšem musí zaujmout *Mundus possibilis seu idealis*. To však nic nemění na tom, že *Mundus possibilis* a *Mundus archetypus* byly téměř jistě hotovy již před lešenskou katastrofou, a naopak že následující *Mundus angelicus* a všechny další stupně zřejmě zůstávaly ještě ve stavu materiálů. Nelze však už zjistit, zda či nakolik se nové texty dvou úvodních stupňů, které Komenský asi od základu znovu sepsal až v Amsterdamu, liší od těch ztracených, když na těchto i dalších stupních Pansofie pracoval za změněných okolností, zaměstnan zcela novými a jinými tématy, zájmy či polemikami. Je sám intenzivně účastný v theologických a filosofických polemikách, zejména se sociálními: proto například *Mundus archetypus* obsahuje rozsáhlé textové paralely s antisociální polemikou *De Christianorum uno Deo* (O jediném Bohu křesťanů).⁸⁸ Po lešenské katastrofě sám zapochyboval, že se mu podaří celou rozsáhlou Pansofii dokončit, a již tehdy uvažoval o vydání nikoli celé rozsáhlé Pansofie, ale pouze nějaké větší ukázky (*specimen*).⁸⁹ K tomuto plánu se pak znovu ještě vrátil na konci života.⁹⁰

V Amsterdamu bylo asi v polovině října 1656 započato s tiskem Obecné porady, koncem roku nebo nejspíše začátkem roku 1657 byl tisk některých jejích částí již hotov, jak potvrzují autorova slova: *Pansophici operis excudendi typis factum est ante trimestre initium excusaeque sunt 36 philurae in folio, ut vocant* (před čtvrt rokem bylo započato s tiskem pansofického díla a bylo vytištěno 36 archů ve foliu, jak se říká).⁹¹ Výrazem *pansophicum opus* apod. zde je, jak už bylo upozorněno, ovšem míněna Obecná porada jako celek, nicméně kromě hotových jejích úvodních částí *Europae lumina*,

⁸³ *Sermo secretus*, f. 5(b), s. 19.

⁸⁴ *Frater Noster Dominus Comenius, tot undique Eruditorum desideris, postulatis, sollicitationibus, adhortationibus quotidianisque meis obstationibus exstimulatus, se jam totum pansophicis studiis unice consecrare decrevit.* (Náš bratr, pan Komenský, podněcován odevšad od lidí učených tolika přáními, požadavky, vybičkami, povzbuzeními, každodenním mým zapřísaháním, rozhodl se již výhradně věnovat pansofickým studiím.) János Tolnai Samuelu Hartlibovi, 9. 3. 1651, HP 49/43/1A–2B; ve výtahu Turnbull, HDC 373.

⁸⁵ Komenský Samuelu Hartlibovi, 29. 7. 1654, HP 7/72/1A–2B; v. též Komenský Samuelu Hartlibovi, 9. 9. 1654, Kvačala, Korrespondence I, 145; Blekastad, Unbekannte Briefe II, V, s. 114.

⁸⁶ *Continuatio admonitionis* 116, s. 261; Patočka, Porada 161.

⁸⁷ Komenský Petru Figulovi, 22. 5. 1656, Kvačala, Korrespondence I, 162, s. 206.

⁸⁸ Podrobněji M. archetypus, isagoge a komentář, zde, s. 211nn.

⁸⁹ Komenský Magnu Hesenthalerovi, 1. 9. 1656, Patera, Korrespondence 163, s. 189.

⁹⁰ V. Clamores, s. 76. 93. 150; Magnus Hesenthaler Johannu Christianu Boyneburgovi, rok 1670, Kvačala, *Analecta* 140.

⁹¹ Komenský Georgu Philippovi Harsdörfferovi, 25. 1. 1657, Patera, Korrespondence 165; více o tom Hendrich, Poznámky k tisku.

Panegersia a Panaugia a dílčích ukázek z Panorthosie a Pannuthesie nalézáme ve vytištěném ukázkovém souboru určeném asi jen pro úzký okruh přátel opravdu také něco z Pansofie: titulní list, rub titulního listu a druhou předmluvu.

V roce 1661 se Komenský svěřuje nakladateli Petru Montanovi: ... *mihi opus illud grande, Pansophia Christiana, et optari et tentari coeptum fuit...*; také však vysvětluje a obhájí své váhání a průtahy při jejím zpracování: ... *mihi diutius etiam deliberandi meae sunt rationes.*⁹² Patrně mezi lety 1662–1664 vyšly tiskem shora uvedené tři úvodní části Obecné porady,⁹³ avšak o tom, kam v dalším období pokročila její ústřední část, Pansofia, jakož i všechny části následující, máme jen řídká a nepřímá svědectví,⁹⁴ přestože četné zmínky v Clamores, o nichž byla řeč zde výše, prozrazují, jaké naděje Komenský v letech před svou smrtí právě do Pansofie vkládal.

Obecná porada jako celek nebyla nikdy dovedena do konce. Před smrtí pověřil Komenský svého syna Daniela a blízkého spolupracovníka Kristiána Vladislava Nigrina, kteří jediní byli zasvěceni do jeho záměrů, aby dílo dopracovali.⁹⁵

O postupu prací čili *negotio pansophico* (pansofickém úkolu), v tom o všech možných komplikacích, obtížích, jednáních o nutné podpoře atd. se dozvídáme z listovní výměny z let 1675–1678 hlavně mezi pořadatelem díla a Gerhardem de Geer.⁹⁶ Konečně se z listu Jiřímu Vetterovi dozvídáme, že dílo je v létě 1678 nedaleko svého dokončení.⁹⁷ Pro příští dvacetiletí však o celém rozsáhlém a stále nehotovém souboru Obecné porady nemáme téměř žádné zprávy; až v r. 1700 byl dopraven do Franckeova sirotčince v Halle, kde se přes jisté odhodlání a přísliby představitelů sirotčince postarat se o jeho vydání podařilo přetisknout jenom již dříve vydané úvodní texty *Europae lumina* a *Panegersia*.⁹⁸

Nedošlo však již k přetisku Panaugie, tím méně k dopracování a vydání ostatních částí Obecné porady, které stále zůstávaly v rukopisu.⁹⁹ Nejdůležitější část díla tak zůstala nehotová, neuspořádaná a nadlouho se, až na ojedinělé zmínky, téměř vytratila z obecného povědomí. O Obecné poradě se mohlo jen spekulovat na základě nepřímých svědectví, nejvíce z korespondence, a – pokud jde o Pansofii – hlavně z již zmíněných *Centum dialogi pansophiae*.

⁹² Ad Montanum, s. 34; český překl. Nováková, tamtéž, s. 35: „[začal jsem] toužit... po onom obrovském díle, Křesťanské pansofii, a pokoušet se o ně; ... já mám své důvody, abych se rozmyslel ještě déle.“

⁹³ Pod souhrnným názvem *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, bez uvedení autora, místa, tiskaře, roku vydání, a to jako poslední část konvolutu *Ratio disciplinae*, více k tomu Balík – Schifferová, Úvod k Poradě 26.

⁹⁴ Patočka má za pravděpodobné, že Pannuthesia a Panglottia byly blízko svému dokončení ne dlouho po roce 1664, Patočka, Porada 165 (s odvoláním na: Brambora, Obecná porada 592; Miškovská, La Panglottie 97n.).

⁹⁵ Daniel Komenský Kristiánu Vladislavu Nigrinovi, konec roku 1670, Patera, Korespondence 239.

⁹⁶ Kristián Vladislav Nigrin Gerhardovi de Geer, 23. 9. 1675, Kvačala, Korespondence II, 114; Gerhard de Geer Pavlu Hartmannovi, 15. 11. 1675, tamtéž, 115 (kde jako adresát omylem uveden S. Hartmann). Viz též dopisy Kristiána Vladislava Nigrina Gerhardovi de Geer z 26. 12. 1675, z 13. 2. 1676, z 6. 4. 1676, z 13. 8. 1676 a z 19. 8. 1676, tamtéž, 116–120.

⁹⁷ Kristián Vladislav Nigrin Jiřímu Vetterovi, 13. 6. 1678, tamtéž, II, 125.

⁹⁸ *Europae lumina* a *Panegersia* tvoří druhou část konvolutu nadepsaného *Io. Amos Comenii... Historia fratrum Bohemorum... Accedit ejusdem auctoris Panegersia sive Excitatorium universale etc. Halae, Typis & impensis Orphanotrophii, 1702.* (J. Amose Komenského... Historie Bratří českých... K tomu přistupuje od téhož autora *Panegersia* neboli Všeobecné probouzení atd. V Halle, tiskem a nákladem Sirotčince, 1702.)

⁹⁹ Snahu o pokračování a vydání pokud možno i zbytku souboru projevil především její vydavatel Johann Franz Budde v předmluvě *Lectori amico: Quodsi videbimus PANEGERSIAM tuo desiderio satisfacisse, reliqua in posterum ut utilitatem edantur, diligenter curabimus.* (Jestliže uvidíme, že PANEGERSIA uspokojila tvé tužby, rádi se postaráme o to, aby napříště byl rovněž vydán i zbytek.) Také i sám zakladatel hallekého sirotčince August Hermann Francke v dopise Juliu Elersovi, 20. 3. 1702 psal: *Ich kann nicht sagen, wie mich die Πανεργεσία erquickt hat. Si reliqui libri totius operis huic respondent, so sind wir Gewissens halber verbunden, es ganz zu ediren.* Cit. z: Volf, K vydání *Panegersie* 379n.

Teprve v roce 1934 objevil v archivu hlavní knihovny halského sirotčince rukopisný soubor Obecné porady (spolu s rukopisem *Lexicon reale pansophicum* – Věcný pansofický slovník) Dmytro Čyževs'kyj.¹⁰⁰ Materiál byl uložen ve třech balících, které v knihovním katalogu z roku 1877 byly popsány takto: *De emendatione rerum humanarum consultationis pars Tertia Pansophia fol., E 54; Liber librorum ceu Bibliotheca portalis [sic!] hoc est Lexicon reale pansophicum fol., E. 55; Specificatio manuscritorum pansophicorum J. A. Comenius fol., [E 56]*, přičemž ona *Specificatio* znamená části Porady následující po Pansofii, tedy Pampaedia, Panglottia, Panorthosia, Pannuthesia.¹⁰¹ S ohledem na význam objevu tak zásadního díla redakční rada brněnské edice *Věškerých spisů Jana Amosa Komenského* (VSJAK) rozhodla, že Obecná porada vyjde ve svazcích XXX–XXXIII. Proto Čyževs'kyj během druhé světové války v Halle se spolupracovníky text Obecné porady přepisoval a jeden exemplář opisu postupně posílal Josefu Hendrichovi do Prahy. Hendrich tak sice obdržel přepis značné části Obecné porady, ale plán vydat ji ve VSJAK se nakonec nenaplnil.¹⁰² Pansophia se dnes uchovává v Praze v Národní knihovně ČR jako součást tohoto rukopisného souboru pod sign. I C 49/a–k.

Pansofia jako celek byla vydána v roce 1966 jako součást vydání celého latinského souboru *De rerum humanarum emendatione consultatio*, sv. I, sl. 246–1345, a to péčí Jaromíra Červenky a Vlasty Tatjany Miškovské-Kozákové, za spolupráce kolektivu. Bylo to vydání nikoliv kritické, nýbrž tzv. diplomatické. Zvlášť pak byly z celého souboru Pansofie kriticky vydány a přeloženy do češtiny *Mundus possibilis* a *Mundus archetypus*; vyšly v roce 2017 ve svazku Jan Amos Komenský, *Spisy o první filosofii*. Překlad a vydání pořídili Vojtěch Balík a Věra Schifferová (v. úvody k těmto částem, zde, s. 139. 211).

Celá Pansofia byla dosud přeložena pouze do češtiny; překlad, na němž se podílel kolektiv odborníků, vyšel v souboru *Obecná porada o nápravě věcí lidských* ve sv. I, s. 223–558, a sv. II, s. 11–496. Jinak vyšly v českém překladu jen některé úryvky z Pansofie, a to v roce 1966 v překladu Josefa Moravce ve *Výbranych spisech Jana Amose Komenského*, sv. IV, s. 167–263.¹⁰³ Velký výbor z Pansofie byl vydán v roce 2020 v japonštině v překladu, jež pořídil Koichi Ota (Ota, Pansophia).

Přítomný svazek *Díla Jana Amose Komenského – Opera omnia 19/II* zahrnuje z Pansofie titulní listy a úvodní texty – předmluvy a dedikaci, a dále první tři pansofické stupně: *Mundus possibilis*, *Mundus archetypus*, *Mundus angelicus*. Tyto tři texty mají velmi výrazný společný rys: jsou theologicko-metafyzickou spekulací o Bohu a duchovních andělských bytostech. Do dalších svazků budou pak pojety pansofické stupně, které jsou tak či onak spjaty s člověkem: *Mundus materialis*, přirozený svět, jenž byl stvořen pro člověka a je v Komenského emanačním schématu nejnižším stupněm *descendence*, a dále

¹⁰⁰ V dopise Čyževs'kému z 24. 10. 1940 (a poté ve zprávě pro časopis *Hus*, 54, 1942, s. 41n.) oznámil František Bednář, pražský evangelický teolog, že již v roce 1907 (ve skutečnosti 1905) v Marienbibliothek v Halle dostal do rukou rukopisný svazek nadepsaný *Pansophia*, který sám považoval za rukopis Obecné porady. Více se jim však nezabýval. Otázkou, zda takový rukopis vůbec existuje a kde se nalézá, se podrobně zabýval Dmytro Čyževs'kyj. Tímto tématem se v nové době obsírně zabývali také Schifferová – Steiner, Existuje další rukopis?

¹⁰¹ Porady o nápravě věcí lidských část třetí, Pansophia, fol., E 54; Kniha knih, jakoby Přenosná knihovna, to jest Věcný pansofický slovník, fol., E 55; Specifikace pansofických rukopisů J. A. Komenského, fol., E 56. Obrazová reprodukce tohoto záznamu: Hofmann, Lehrer 75. Souhrnně k objevu rukopisu Obecné porady nejnověji Balík – Schifferová, Úvod k Poradě 31n., kde jsou i odkazy na relevantní literaturu.

¹⁰² Hendrich Čyževs'kému evidentně zásilkou důsledně potvrzoval, jak dokládají vzkazy týkající se Pansofie na pohlednicích zachovaných v Universitätsbibliothek Heidelberg (Čyževs'kyj, Heidelberg Korrespondenznachlaß, sign. Heid.Hs.3881/H/1/15): *Dnes přišel v pořádku závěr Pansofie. Zbývá tedy už jen Gradus VI. a Gradus I., kap. 1–6 / str. 1–24b.* (27. 1. 1944) – *S díky potvrzuji, že dnes došel ve zdraví Gradus VI., str. 1–34b.* (31. 1. 1944). – K vydání Obecné porady ve VSJAK však nedošlo, Hendrichovi se pouze podařilo vydat český překlad Pampaedie (Hendrich, Vševidění; Hendrich, Všenáprava).

¹⁰³ Úryvky z českého překladu Pansofie vydaného v OP I–III vyšly ve výběrech Sedláček, Komenského Obecná porada a Hábl – Loula, To nejlepší z Obecné porady.

jíž vzestupně stupně Mundus artificialis, Mundus moralis a Mundus spiritualis, které člověk vytváří svou činností, a nakonec nejvýše dokonalejší Mundus aeternus. Edici Pansofie uzavře její Pars ultima.

INTRODUCTION TO THE PANSOPHIA

Humano generi communis liber PANSOPHIA, hoc est Universalis sapientia fundata super ipsam humanam naturam... (A Book for the Common Ownership of Humankind, PANSOPHIA, that is, universal wisdom founded on human nature itself...)¹ is the main and central part of the comprehensive volume *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (General Consultation on the Improvement of Human Affairs). It is only in the second title, placed after the dedication, that the Pansophia is presented as the third part of the General Consultation: *De rerum humanarum emendatione consultationis catholicae pars tertia, PANSOPHIA, in qua de rebus omnibus... consultatur...* (Of the General Consultation on the Improvement of Human Affairs part three, PANSOPHIA, in which consultations are held on all matters).² The position and significance of the Pansophia in the context of the Consultation, including information about its seven-step structure, is eventually explicitly announced by the third comprehensive title, in which at the same time the basis of the system – Mundus possibilis – is introduced: *DE EMENDATIONE RERUM HUMANARUM consultationis catholicae pars tertia, PANSOPHIA, ubi de concinnando universalis sapientiae syntagmate... consultatur ejusdemque specimen proponitur digerendo res omnes in septem orbis seu mundos, quibus praemittitur MUNDUS POSSIBILIS...* (Of the General Consultation ON THE IMPROVEMENT OF HUMAN AFFAIRS Part Three, PANSOPHIA, where order of the system of universal wisdom is consulted on, ... and where an example of this system in which all things are arranged in seven circles or worlds, preceded by the POSSIBLE WORLD, is proposed...)³

For Comenius, Pansophia is the foundation and the starting point of the entire emendatory project, which is why it is awarded a central and dominant position in the context of the seven part whole of the General Consultation. It is preceded by an extensive introductory, preparatory part: in addition to a dedication to the *Europae lumina* (Lights of Europe) presenting the purpose and plan of the General Consultation, this is the first part, *Panegersia*, drawing attention to the declining state of the world and calling for joint participation in the universal improvement of “human affairs”, and the second part, *Panaugia*, giving “an outline of the pansophical method”⁴ based on the concept of metaphysics and mystics of light. The Pansophia is then followed by the thematically connected *Pampaedia*, *Panglottia*, *Panorthosia* and *Pannuthesia*: Comenius himself evaluated these parts as “*Pansophiae fructus*” (the fruits of Pansophia).⁵ In the table “*Synopsis operis consultatorii*” (An overview of the

¹ See Pansophia, p. tit., below, p. 55.

² See Pansophia, praef. II, p. tit., below, p. 67.

³ M. possibilis, below, p. 101; on the content, construction and style of the title pages of the Pansophia, see Steiner, Nad titulními listy.

⁴ Patočka, Jan Amos Komenský 52; for original Czech version of the quoted text see Úvod k Pansofii, above, p. 22.

⁵ Dialogi 92–99, pp. 299f. Lischewski, Die Entdeckung 155ff., posits the opinion that five books, i.e., *Panaugia*, *Pansophia*, *Pampaedia*, *Panglottia* and *Panorthosia*, are ordered in such a way that they create